

Elevernas delaktighet och inflytande: vad är det och varför är det viktigt?¹

Eva Alerby och Ulrika Bergmark, Luleå tekniska universitet

Skolan ska förmedla kunskaper och värden. I det demokratiska uppdraget ingår att eleverna tillägnar sig faktiska kunskaper om hur ett demokratiskt samhälle fungerar och utvecklar förmågor för att aktivt kunna verka i och för demokratin. Det handlar också om att de får möjligheter att göra sina röster hörda och genom detta ges tillfälle att utöva inflytande över sitt lärande. Skolans demokratiska uppdrag kan sägas bestå av tre delar: *om*, *genom* och *för*. Eleverna ska genom undervisningen utveckla kunskaper *om* mänskliga rättigheter och demokrati. *Genom* att skolans verksamhet ska präglas av demokratiska värderingar och konkreta demokratiska arbetsformer ska eleverna tränas i att utveckla ett demokratiskt förhållningssätt. Ytterst handlar det om att eleverna utvecklar förmågor *för* att de som samhällsmedborgare aktivt ska kunna verka i en demokrati (se till exempel SOU 2016:4).

Skolans arbete med demokratiuppdraget har en central roll i elevers lärande, oavsett ämne. Elever som upplever reellt inflytande i undervisningens innehåll engagerar sig mer, tar större ansvar och lär bättre. För att kunna ge det stöd och den stimulans som eleverna behöver för sitt lärande är det viktigt att lyssna till dem. Ökat inflytande och ansvar i undervisningen kan dock ibland medföra vissa utmaningar som läraren kan behöva vara medveten om för att alla elever ska ges de bästa förutsättningar för lärande. I skolans arbete blir det därför viktigt att skapa nödvändiga förutsättningar för alla elever att ges möjlighet att aktivt delta i frågor som rör dem själva och deras lärande. Det handlar om att eleverna blir delaktiga i och får inflytande över skolans verksamhet.

I denna artikel kommer olika perspektiv på delaktighet och inflytande att belysas. Vidare kommer positiva kopplingar mellan elevdelaktighet, motivation, ansvar samt reella förändringar och lärande att lyftas fram och diskuteras.

¹ Denna artikel bygger på kunskapsöversikten Delaktighet för lärande, publicerad av Skolverket 2015, men texten är omarbetad och delvis nyskriven. För ytterligare läsning hänvisas till denna kunskapsöversikt.

Olika perspektiv på delaktighet och inflytande

Det finns olika perspektiv på vad delaktighet och inflytande i skolan innebär. I en litteraturgenomgång av Grannäs (2011) identifieras två olika aspekter som sätter ramarna för elevers delaktighet. Den ena aspekten handlar om *juridiska och organisatoriska frågor*, vilket innebär det regelverk som reglerar elevers möjligheter till delaktighet och inflytande, inklusive skolledningens och lärarens professionella makt. Den andra aspekten berör *pedagogiska frågor*, där inflytande ses som ett sätt för människor att skapa mening.

Utmaningen består i att som professionell, exempelvis som rektor eller lärare, avgöra när elever ska ges möjligheter att förhandla om hur undervisningen ska genomföras och vilka gränser det finns för inflytande och delaktighet. Grannäs menar att många gånger avgörs möjligheter och begränsningar av delaktighet och inflytande genom lärares professionella omdöme, vilket ofta sker genom lärares beslutsfattande i stunden.

Rönnlund (2011) har studerat delaktighet i form av beslutsfattande i skolan och hon gör en uppdelning mellan formellt och informellt inflytande. Det första innebär inflytande i formella sammanhang som till exempel klassråd och elevråd, medan informellt inflytande handlar om elevers delaktighet i beslut som rör undervisningen (till exempel vilka arbets- och redovisningsformer som kan användas). Elvstrand (2009) benämner delaktighet i form av beslutsfattande som politisk delaktighet. Förutom denna typ av delaktighet studerade också Elvstrand social delaktighet som innebär att elever känner sig delaktiga och inkluderade i en social gemenskap, vilket kan kopplas till alla elevers rätt att delta i aktiviteter. Social delaktighet är en subjektiv upplevelse, eller känsla, av delaktighet. Elvstrand ger konkreta exempel på vad social delaktighet är: lärare och elever skapar förtroende för varandra och att de har ett personligt förhållningssätt till varandra där båda parter delar med sig av egna erfarenheter från sitt liv. Social delaktighet är också att som elev få känna sig värdefull och få vara sig själv, men ändå ingå i en grupp. Just att arbeta i grupp anser lärarna i studien är en viktig plattform för att skapa gemenskap och trygghet. Grupparbeten ses också som en resurs i lärande. Att känna social delaktighet är dessutom en viktig aspekt för att kunna ta steget att faktiskt utöva inflytande.

Känslan av delaktighet är något som även Aspán (2009) diskuterar i sin forskning. Hon menar att en elev kan uppleva sig delaktig utan att för den skull aktivt påverka skolans verksamhet. Det kan handla om att eleverna ingår i en gemenskap där det är tillåtet att göra sin röst hörd, men att de samtidigt förstår att det inte alltid är möjligt att påverka och ändra beslut eftersom det finns begränsningar för deras inflytande. Trots detta har eleverna ändå en känsla av delaktighet i skolan. Även det omvända kan förekomma – att elever ges möjligheter att göra sina röster hörda, men att skolans personal inte för vidare deras tankar och åsikter och därmed sker ingen förändring. Det betyder att eleverna inte ges reellt inflytande i skolan, vilket är något som styrdokumentet föreskriver att de har rätt att ha.

Som vi sett av ovanstående forskning kan delaktighet och inflytande benämnas som formellt och informellt inflytande, men även som politisk och social delaktighet. Forskaren Thomas (2007) benämner fenomenet på ett annat sätt när han menar att delaktighet kan förstås som elevers *inflytande över beslutsprocesser* och elevers *delaktighet i en aktivitet*. Det är

dock viktigt att påpeka att det inte är vattentäta skott mellan de olika perspektiven eftersom de i praktiken överlappar varandra. Med utgångspunkt i Thomas definition av delaktighet, handlar elevers delaktighet i skolan om elevers möjligheter att utöva inflytande över beslutsprocesser i skolan samt om elevers möjlighet att ha en aktiv roll i undervisningen, det vill säga en elevaktiv undervisning som utgår från elevers erfarenheter, intressen och behov.

För att öka barns och ungas delaktighet i såväl beslutsfattande processer som i varierande aktiviteter har olika modeller för hur detta arbete konkret kan ta sig uttryck utvecklats av forskare. En modell som fått stor genomslagskraft för att förstå och arbeta med delaktighet är *delaktighetsstegen*². Den första delaktighetsstegen från 1969 innehåller åtta steg som visar olika grader av vuxnas delaktighet i samhället. Den utvecklades av Sherry Arnstein och finns beskriven i artikeln *A ladder of citizen participation*. Modellen har omformulerats ett antal gånger, bland annat för att bättre anpassas till barns och ungas möjlighet till delaktighet.

Intresset för barns och ungas delaktighet, i såväl förskola och skola som i samhället i stort, har ständigt ökat, och när det gäller detta område är det Robert Harts modell av delaktighetsstegen som har varit den mest tongivande modellen. År 1992 vidareutvecklade han delaktighetsstegen att gälla för barns och ungas deltagande i samhället. Denna vidareutveckling finns presenterad i artikeln *Children's participation: from tokenism to citizenship*. Modellen tar sin utgångspunkt i FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen). Även Robert Harts delaktighetsstege innehåller åtta steg där de tre nedersta pinnarna på stegen innebär avsaknad av delaktighet, medan de fem övre handlar om olika grader av delaktighet. De nedersta stegen handlar om att barn och unga är närvarande i en aktivitet, men att de manipuleras till att uttrycka åsikter som de inte har, de fungerar som dekoration istället för att förträda sina egna intressen eller att deras medverkan endast har ett symbolvärde i aktiviteter som är definierade av vuxna. De övre fem stegen handlar om grader av reell delaktighet.

Shier (2001) presenterar en version av delaktighetsstegen som fokuserar på Harts övre fem steg som omfattar olika grader av delaktighet: (1) barn blir lyssnade till, (2) barn får stöd att uttrycka sina åsikter och synpunkter, (3) barns åsikter och synpunkter beaktas, (4) barn involveras i beslutsfattande processer, (5) barn delar inflytande och ansvar över beslutsfattande process. I anslutning till detta är det viktigt att framhålla att modellen ska

² Den första delaktighetsstegen från 1969 innehåller åtta steg som visar olika grader av vuxnas delaktighet i samhället. Den utvecklades av Sherry Arnstein och finns beskriven i artikeln *A ladder of citizen participation*.

ses som ett sätt att skapa förståelse för delaktighet och inflytande, och inte som ett utvärderingsverktyg. Det är också viktigt att framhålla att det inte behöver vara en hierakisk ordning mellan de olika stegen och att det finns en inneboende värdering att ett högre steg är ”bättre”. Det handlar inte om det, utan det är istället aktiviteterna som bör styra graden av barns och ungas delaktighet. Det blir därför centralt att i varje aktivitet reflektera över vilken nivå av delaktighet som passar.

Varför är elevers delaktighet och inflytande viktigt?

Det har under de senaste tio åren skett en markant ökning i mängden forskning som belyser och diskuterar elevers delaktighet och inflytande i skolan, där studier visar ett flertal positiva effekter av elevdelaktighet. Både nationell och internationell forskning visar på positiva kopplingar mellan elevdelaktighet, motivation, ansvar samt reella förändringar och lärande. Att elever har delaktighet och inflytande i skolans verksamhet är inte enbart en fördel för eleverna, även för lärarna är effekterna av elevdelaktighet många gånger positiva. Bland annat är elevers delaktighet och inflytande i sin utbildning betydelsefullt för såväl interaktionen mellan elever och lärare som för skolan som organisation.

Effekter av delaktighet: relationer, hälsa och reella förändringar

Forskarna Mager och Nowak (2012) har gjort en sammanställning och analys av 32 internationella forskningsstudier och dess resultat om elevdelaktighet och elevers inflytande i skolan för att belysa effekterna av detta. I sammanställningen fokuserade forskarna på forskning som studerat skolans kollektiva beslutsfattande processer i klass- och elevråd, tillfälliga intressegrupper och i beslutsprocesser i undervisningen.

Resultaten visade olika effekter av delaktighet i beslutsfattande: för eleven, för läraren, för interaktionen mellan elever och lärare samt för skolan som organisation. Mer än hälften av studierna betonade att eleverna utvecklade kunskaper viktiga för livet (*life skills*) när de var delaktiga i skolans beslutsfattande processer. Det kunde till exempel handla om ansvarskänsla, kommunikationsförmåga, ledaregenskaper, förmågan att lyssna på andra, men även att uttrycka sig. Mer än en tredjedel av studierna visade att självkänslan och den sociala statusen hos eleverna ökade och att eleverna utvecklade kunskaper om både demokrati och medborgarfrågor. I nästan en tredjedel av studierna framkom att elevernas lärande och kunskaper ökade om de fick vara delaktiga. Ytterligare en positiv effekt av delaktighet var att den egna hälsan och hälsorelaterade beteenden i vissa fall förbättrades.

Den forskning som sammanställts av Mager och Nowak understryker att de positiva effekterna av elevdelaktighet är betydande. Forskarnas analys av tidigare forskning poängterade även att i mer än en tredjedel av studierna förbättrades interaktionen mellan elever och lärare, där båda grupperna uppvisade en större förståelse för varandra. En fjärdedel av studierna framhöll att även relationer mellan elever förbättrades, till exempel i form av ökade förståelse för och uppskattning av varandra. Arbetet med elevdelaktighet ledde också till förbättrade relationer mellan lärare, bland annat genom ökat samarbete.

När det gäller effekterna av elevdelaktighet för skolan som organisation framhåller Mager och Nowaks forskningssammanställning att i en femtedel av studierna skedde reella förändringar, bland annat genom att regler och rutiner ändrades och förbättrades. Mer än tre fjärdedelar av studierna påvisade ett ökat engagemang för den egna skolan, till exempel bättre attityder gentemot skolan, ökad känsla av att vara en del av skolans gemenskap samt ökad glädje och tillfredsställelse i skolan. Ungefär hälften av studierna rapporterade att skol- och klassrumsklimatet hade förbättrats och att kränkande behandling minskat. Eleverna upplevde i mer än två tredjedelar av studierna att de blev lyssnade till och när de själva fick vara med i beslutsfattandet hade de även större acceptans för de beslut som fattades.

I den forskning som sammanställts av Mager och Nowak framkommer positiva effekter av elevdelaktighet, men det framkom även en del negativa effekter. Dessa kan till exempel vara att elever upplevde besvikelse eller frustration när de inte fick göra sin röst hörd eller då deras förslag inte ledde till förändringar. En studie visade också att elevdelaktighet i beslutsfattande kan leda till en ökad känsla av stress bland eleverna när de skulle fungera som ledare i sin klass eller skola.

Det finns även nationell forskning som klarlägger och tydliggör effekter av elevdelaktighet. Ett par exempel på forskning som belyser de positiva effekterna när det handlar om elevers kunskapsresultat, mobbning och hälsa är en studie av Ahlström (2010). I studien undersökte han sambandet mellan delaktighet, mobbning och kunskapsresultat (betyg). Elevdelaktighet handlade i detta fall om att kunna kommunicera med andra, att ge uttryck för sina åsikter och argumentera för dessa. Det handlade även om att lyssna till och respektera andras åsikter, att arbeta i demokratiska former, att kunna tänka kritiskt och aktivt delta i konfliktlösning. Resultaten framhöll även att om elever ges möjlighet till delaktighet har de större chans att få höga betyg. Samma förhållande, gäller för delaktighet och mobbning – skolor med hög andel delaktighet har en låg nivå av mobbning, enligt Ahlström (2010).

Ytterligare ett exempel på positiva effekter av elevdelaktighet återfinns i Warnes (2013) forskning. Hennes studie visade att elevernas hälsa förbättrades när de var delaktiga i skolans verksamhet. Resultaten betonade bland annat att elevers upplevelser av god hälsa kunde relateras till hög delaktighet i klassrummet, vilket i detta fall innebar att eleverna fick möjlighet att göra sina röster hörda och påverka beslut om den gemensamma skolmiljön. I vissa fall förde eleverna även frågor vidare till kommunala beslutsfattare. I de fall där eleverna lyckades föra vidare sina önskemål till beslutsfattare på lokal nivå (rektor lade till exempel in elevernas önskemål om bättre datorer i kommande års budget) eller kommunal nivå (önskemål om multiarena vid skolan togs upp i fritidsnämnden) upplevde de stolthet och kände sig respekterade, vilket även bidrog till positiva hälsoupplevelser.

Motivation och ansvar kopplat till delaktighet och lärande

Delaktighet, motivation och ansvar är väsentliga delar i lärandet och dessa delar påverkar varandra ömsesidigt. I en forskningsöversikt av Giota (2013) framkom att motivation och lust att lära skapas i förhållande till ett antal faktorer, såsom mängden av uppgifter,

variationen inom uppgifterna samt om eleverna kan relatera till uppgifterna och finner dem meningsfulla. Uppgifterna ska vara intressanta och utmanande, men även hanterbara för eleverna. Därför blir det viktigt att eleverna känner att de har kontroll över sitt eget lärande. Kontrollen över det egna lärandet leder i sin tur till att eleverna känner intresse och motivation för skolarbetet: en inre motivation för lärande.

Även ansvarsfördelning i undervisningen är något som anses påverka elevers motivation, enligt Giotas forskningsöversikt. Det kan handla om i vilken grad elever blir inbjudna till delaktighet och inflytande över undervisningen: arbetsuppgifter, material, arbetssätt, redovisningsformer eller tempo. Om eleverna ges tillfälle att välja hur och när olika aktiviteter ska göras ökar deras intresse och engagemang för uppgifterna och det stärker deras ansvar för sitt eget lärande. Det finns emellertid utmaningar med elevers eget ansvar. Giota framhåller i forskningsöversikten att eleverna måste ha vilja, förutsättningar och kompetens för att kunna göra aktiva val. Dessa utmaningar ska emellertid inte ses som ett statiskt tillstånd, utan eleverna kan successivt utveckla sin kompetens och därmed kunna ta ett fördjupat ansvar för sitt lärande.

Enligt Skolverket (2009) får elever ibland arbeta självständigt utan tillräckligt lärarstöd, vilket kan medföra att de inte får den stimulans och hjälp de egentligen behöver. Inom en elevgrupp kan behovet av hjälp från läraren variera, där vissa elever behöver mer lärarstöd än andra. Jenners (2004) rapport understyrker att om ”svagpresterande” elever får ta ansvar kan de med tiden nå framgångar i sitt lärande. Alla elever har alltså möjlighet att ta ansvar för sitt lärande om de får stöd av läraren att utveckla detta. Lärarens roll blir därför att ”stimulera elevens intressen och upptäckarglädje” (Jenner, 2004, s. 61).

I diskussioner om ansvarstagande i undervisningen är det alltid läraren som har det övergripande ansvaret för att säkerställa att målen nås, men för att elevers motivation ska öka eller fortsätta finnas är det helt avgörande att de på ett konkret sätt ges möjligheter att vara delaktiga, ha inflytande och agera självständigt. Om det omvända råder, att undervisningen styrs av yttre faktorer och inte av eleverna själva, minskar å andra sidan elevernas motivation. Giota (2013) menar i sin forskningsöversikt att motivationsforskare verkar vara eniga om att elevers motivation i hög grad påverkas av ”samspelet med läraren, förtroendefulla relationer, lärarens förhållningssätt och attityd gentemot elevens resurser, klassrumsklimatet och lärarens undervisningsstil” (s. 219). Då delaktighet är nära förknippat med motivation kan dessa motivationshöjande faktorer fungera som förutsättningar för att främja elevers delaktighet.

Elevdeltaktighet och inflytande ska genomsyra hela verksamheten

Elevers delaktighet och inflytande löper som en röd tråd i bestämmelserna för hur undervisning och lärande ska organiseras i skolan. I skollagen fastläs skolans värdegrund som grundläggande principer om demokrati och mänskliga rättigheter. Värdena som omfattar: människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet och solidaritet mellan människor. I läroplanerna utvecklas skolans värdegrund.

Med utgångspunkt i skolans styrdokument är arbetet med grundläggande demokratiska värderingar något som ska genomsyra skolans hela verksamhet på ett konkret sätt. Demokratiska arbetsformer ska vara en självklar del i undervisningen och de demokratiska värderingarna ska genomsyra verksamheten när undervisningen planeras, genomförs och utvärderas. Detta för att eleverna ska ha förutsättningar för att utveckla förmågor som hjälper dem att bli aktiva samhällsmedborgare nu och i framtiden. All verksamhet som sker i skolan ska präglas av demokratiska värderingar – i klassrum och korridorer, matsalar, omklädningsrum, ute på skolgårdar etc. Som framkommit ovan finns det ett flertal positiva effekter av att som elev få delta i beslutsprocesser och att vara aktiv i undervisningen: lärandet stärks, det bidrar till att bygga tillitsfulla relationer mellan elever och lärare samt att det skapar förutsättningar för förändringar. Den forskning som presenterats ovan visar också att elevers motivation och ansvar för studierna ökar när de ges möjlighet att vara delaktiga i skolan.

Diskussionen om elevdelaktighet och inflytande kan emellertid inte enbart handla om att elever medverkar i formella beslut, till exempel via elev- och klassråden. Den kan inte heller enbart handla om det vanligt förekommande missförståndet att elevers inflytande över undervisningens innehåll och form kan likställas med att elever ska bestämma över allt i skolan. Delaktighet och inflytande kan och bör istället förstås som en kontinuerlig process där såväl formellt beslutfattande som delaktighet och inflytande i undervisningen rymms.

Genom delaktighet och inflytande involveras eleven i skolans verksamhet och motivation, ansvarstagande och lärande växer. Det finns viktiga samband mellan delaktighet, inflytande och lärande och ytterst kunskapsresultat. Diskussionen om hur kunskapsresultaten ska kunna vändas i svensk skola bör därför innehålla undervisningsnära frågor där elevers delaktighet och inflytande är en viktig del.

Referenser

Ahlström, B. (2010). Student participation and school success. The relationship between participation, grades and bullying among 9th grade students in Sweden. *Education Inquiry*, 1(2), 97-115.

Aspán, M. (2009). *Delade meningar. Om värdepedagogiska invitationer för barns inflytande och igenkännande*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet.

Elvstrand, H. (2009). *Delaktighet i skolans vardagsarbete*. Doktorsavhandling, Linköpings universitet.

Giota, J. (2013). *Individualiserad undervisning i skolan – en forskningsöversikt*.

Vetenskapsrådets rapportserie, 3. Stockholm: Vetenskapsrådet

Grannäs, J. (2011). *Framtidens demokratiska medborgare. Om ungdomar, medborgarskap och demokratifostran i svensk skola*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet.

Jenner, H. (2004). *Motivation och motivationsarbete i skola och behandling. Forskning i fokus, 19*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.

Mager, U. & Nowak, P. (2012). Effects of student participation in decision making at school. A systematic review and synthesis of empirical research. *Educational Research Review, 7*, 38–61.

Rönnlund, M. (2011). *Demokrati och deltagande. Elevinflytande i grundskolans årskurs 7-9 ur ett könsperspektiv*. Doktorsavhandling, Umeå universitet.

Shier, H. (2001). Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations. A new model for enhancing children's participation in decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Children & Society, 15*, 107-117.

Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*. Stockholm: Skolverket.

SOU (2016). *Politisk information i skolan – ett led i demokratiuppdraget*. SOU 2016:4.

Thomas, N. (2007). Towards a theory of children's participation. *International Journal of Children's Rights, 15*, 199-218.

Warne, M. (2013). *Där eleverna är. Ett arenaperspektiv på skolan som en stödjande miljö för hälsa*. Doktorsavhandling, Mittuniversitetet.